

Margaretha Järvinen

Mötet mellan klient och system - om forskning i socialt arbete

Artikeln analyserar behovet av forskning i socialt arbete i ett Bourdieu-perspektiv. För det första beskrivs socialt arbete som ett fält där „systemet skapar klienten“, dvs att klienten och hans/hennes problem omstöps så att de passar in i den doxa som råder på olika välfärdsinstitutioner. För det andra analyseras hjälprelationen mellan socialarbetare och klienter som en symbolisk maktrelation, en relation som inte bara avhjälper social nöd utan också bekräftar social olikhet. För det tredje diskuteras relationen mellan praktisk kunskap och forskningsbaserad kunskap på det sociala arbetets område. Artikeln är författarens tillträdesföreläsning i sociologi med fokus på forskning i socialt arbete.

S om tema för denna föreläsning har jag valt „mötet mellan klient och system“. Detta tema är också rubriken för min del av arbetet i „Forskarskolen for Integration, Produktion og Velfærd“ som är ett samarbetsprojekt mellan Økonomisk Institut i Århus, Sociologisk Institut i København, Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut samt Socialforskningsinstituttet. I sociologidelen i forskarskolan beskrev jag för några år sedan ett „teoretiskt paraply“ för utforskning av mötet mellan klient och system. Det var ett forskningsprogram som bl.a. var inspirerat av Pierre Bourdieus och Michel Foucaults teorier. Idag har vi i forskarskolan, eller i anknytning till forskarskolan, flera ph.d.-projekt som analyserar mötet mellan klient och system.¹

Mötet mellan klient och system skall uppfattas som ett möte i bred mening, som ett möte mellan en klient och olika välfärdsinstitutioner – socialförvaltningen, behandlings- och omsorgsinstitutioner, aktiverings- och rehabiliteringsprojekt osv. Jag använder uttryckligen ordet „klient“ och inte „brukare“, eftersom jag menar att medborgare som kommer i kontakt med den här typen av institutioner faktiskt är klienter, och ytterst sällan brukare (trots att detta begrepp idag är så populärt i det sociala arbetet). Den svenske forskaren i socialt arbete Tapio Salonen (1998) har analyserat skillnaden mellan klientrollen och konsument- eller brukarrollen. Den viktigaste skillnaden mellan dessa roller är enligt honom att konsumenter och brukare i allmänhet har flera handlingsalternativ att välja mellan. De behöver inte acceptera den service som utbjuds, de kan gå vidare till nästa alternativ, och de kan avstå från en specifik service helt om de inte är nöjda med den. Klienten i det sociala arbetet däremot har sällan några valmöjligheter. Han kan inte utan

vidare byta socialkontor eller avstå från sitt socialbidrag, hans möjligheter till inflytande är ytterst begränsade och han utsätts ofta för prövningar och kontrollformer som han inte själv råder över.

Det är alltså uttryckligen det sociala arbetets klienter som intresserar mig och det är likaså uttryckligen mötet mellan dessa klienter och „systemet“. Jag betraktar, med hänvisning till den franske sociologen Jacques Donzelot (1979), socialarbetarna som representanter för systemet. Socialarbetarna är en förmedlande yrkesgrupp mellan välfärdsstaten och medborgarna – typiskt medborgare som har speciella bekymmer eller medborgare som bekymrar andra. Socialarbetarna representanter alltså systemet, eller „the tutelary complex“ som Donzelot kallar den del av välfärdsstaten som har speciell fokus på den resurssvaga delen av befolkningen. Socialarbetarnas arbetsområde är, enligt Donzelot, utbrett över ett stort och oklart område och det täcker över ett brett spektrum av institutionella sammanhang, regler, rutiner och arbetsroller. Det som håller samman hela denna diffusa samhällsaktivitet är, enligt Donzelot, att den följer konturerna av de minst privilegierade grupperna i samhället. I gränslandet mellan offentligt och privat, i mötet mellan stat och individ handlägger eller administrerar socialarbetarna socialt fördelade människors liv. De gör detta genom ett komplex av åtgärder som bl.a. består av behandling, uppfostran och kontroll. Jag skall utdjupa detta men först skall jag säga några ord om socialarbetarprofessionen.

De flesta forskare i socialt arbete är eniga om att socialarbetarna inte utgör en profession i klassisk mening. Roland Mossberg har i sin doktorsavhandling *Distans och närhet* (1990) analyserat det sociala arbetets organisering och disciplinering. Han beskriver kunskapen på

det sociala arbetets fält som amatörisk och överbryggande till det vardagliga fältets kunskap. Socialarbetarna har inte, som t.ex. den medicinska professionen, kunskapsmonopol eller kompetensmonopol på sitt område. De har däremot i vid utsträckning praktikmonopol på sitt område, kan man hävda. Med praktikmonopol avses då ett monopol som har etablerats genom det offentliga expansion till olika sociala funktionsfält i samhället – fält där det offentliga, dvs staten och kommunerna, möter det privata, dvs medborgarna och deras problem.

Mötet mellan klient och system kommer att vara mitt överordnade forskningstema under de kommande åren. Klient, inte brukare. Och system, eftersom socialarbetarna utför sitt arbete med systemet i ryggen. Deras verksamhet kan därför inte förstås oberoende av den organisation, det institutionella sammanhang, den del av välfärdsstaten de representerar. Socialarbetarna representerar alltså systemet/välfärdsstaten i mitt perspektiv – hur dåligt detta perspektiv än passar ihop med många socialarbetares egna föreställningar om att de representerar klienten, att de försvarar klienten mot systemet.

Jag skall här belysa tre aspekter av detta möte mellan klient och system: 1) Systemet skapar klienten 2) Hjälpens janusansikte och 3) Kunskap utan begrepp. Min huvudsakliga teoretiska inspirationkälla är Pierre Bourdieu och det är tre av Bourdieus begrepp som jag finner omedelbart användbara för forskningen i socialt arbete: doxa, symbolisk makt och praktisk kunskap.

Systemet skapar klienten

Härmed menar jag att klienten i mötet med socialarbetaren/systemet primärt kommer att definieras utifrån de institutionella sammanhang och de serviceformer som finns att tillgå, inte utifrån

Margaretha Järvinen
Pol.dr., professor
ved Sociologisk
Institut, Københavns
Universitet
og Socialforsknings-
instituttet.
E-mail:
Margaretha.Jarvinen
@sociology.ku.dk

klientens behov och önskemål. Klientens problem stöps om så att de passar in i organisationens regler och rutiner. Det är den på förhand givna organisatoriska inramningen som avgör vem som överhuvud taget blir definierad som klient och i så fall vilken typ av klient, vilken del av personens liv som skall åtgärdas osv. En del av allt detta, klientkategoriseringen, problemkategoriseringen, är givetvis lagstadgad, och det är inte primärt det som intresserar mig här. Det är snarare de förståelser och ideer, den sortering och hantering av klienter, som inte finns beskriven någonstans – allt det som sker i förlängning av regler och förordningar, alla de uppfattningar som ligger bakom det vardagliga arbetets rutiner. Kort sagt: det som Bourdieu kallar „doxa” på ett fält. Doxa är, enligt Bourdieu (1982: 167), det som „goes without saying because it comes without saying”. Doxa är det som internt på fältet framstår som självklart och naturligt – ofta så naturligt att det inte ens diskuteras. Doxa finns ofta där som tysta, underförstådda förutsättningar – närmast som tvång – som traderas inom organisationernas väggar från en generation socialarbetare till nästa (Wächter 1998). Mötet mellan klient och system förverkligas ju i vid

utsträckning genom ritualer: med socialarbetaren som representant för sin institution, med klienten som „bör inse att han är en klient men också att han egentligen inte borde vara klient, med de sociala problemen i förstöpta figurer” (ibid. s.97).

Man kan hävda att dessa ritualer ofta följer en „doxisk logik” som dikterar att ett ärende är väl utfört om det är utfört enligt reglerna och enligt den praxis man tidigare har följt. Doxa är nämligen, i Bourdieus perspektiv, förbundet med starka konserverande krafter. Den doxiska logiken är i vid utsträckning en självreproducerande logik, en självbekräftande logik. Varje nytt ärende som hanteras i enlighet med doxa bidrar till en bekräftelse av doxa. Om åtgärderna passar ihop med klientens förväntningar och behov eller inte, kan faktiskt vara mindre viktigt i detta perspektiv. Därmed inte sagt att klientens behov är oviktiga för den enskilde socialarbetaren. Jag tvivlar inte på att socialarbetarna faktiskt önskar bidra till en lösning av klienternas problem, jag säger bara att de ofta är underlagda en organisationslogik som vi också kan kalla doxa, en logik som mera handlar om att klienten skall anpassas till systemet än att systemet skall anpassas till klienten.

Låt mig ge ett par exempel från empiriska undersökningar där de förstöpta figurerna i socialt arbete visar sig. Nanna Mik-Meyer (1999) har intervjuat klienter och personal i ett kommunalt aktiveringsprojekt för långtidsarbetslösa. Hon beskriver olika grupper av klienter i projektet, bl.a. en grupp personer som personalen betraktar som „problematisk” – alltså, i Bourdieus terminologi, klienter som inte passar in i systemets doxa. Mik-Meyers projekt handlar alltså om aktivering och nu kunde man kanske förvänta sig att de problematiska klienterna är personer som inte låter sig „aktiveras”,

personer som inte kommer i tid till projektet om morgonen, personer som har alltför många och långa pauser i arbetet, personer med en psykiatrisk eller social problematik (t.ex. missbruk) som försvårar arbetet. Men nej, det är inte det som karaktäriserar problemklienterna i detta sammanhang. Problemerklienter är nämligen, enligt personalen, de deltagare som arbetar för hårt och seriöst. Det är klienter som har kommit till aktiveringsprojektet för att arbeta – som „man arbejder på en rigtig fabrik” (s. 38), som några av dem formulerar det. Denna förväntning passar inte ihop med personalens uppfattning av vad aktivering går ut på. Aktivering, enligt personalen, är inte bara arbete, det är ett psykosocialt utvecklingsprojekt, där deltagarna skall vara inställda på personlig förändring. De överdrivet flitiga deltagarna blir inte belönade för sin arbetsinsats, utan tvärtom kritiserade för att de isolerar sig, för att de inte är öppna för dialog. Här kan man se för sig några invandrarmän (många aktiveringsklienter är invandrare) som gärna vill ha ett jobb men som inte nödvändigtvis är intresserade av att ingå i ett psykosocialt utvecklingsprojekt i det danska „tutelary complex” som de har hamnat i. Men det skall de alltså, för det är det som detta aktiveringsprojekt går ut på: handledning, kommunikation och psykosocial utveckling. För att kunna ingå i en sådant projekt skall man uppföra sig som en klient med psykosociala problem, en person som både önskar och behöver litet „kærlighed og opdragelse i socialaktiveringen” (titeln på Mik-Meyers bok). Om man varken vill ha „kærlighed eller opdragelse i socialaktiveringen”, men gärna ett arbete, så har man alltså ett problem.

Jag skall ge ett annat exempel på klientens anpassning till systemet, hämtat från ett av mina egna forskningsprojekt. Jag har under de senaste åren

arbetat med danska alkoholisters livshistorier (Järvinen 2000; 2001). Det är ett projekt där vi bl.a. har intervjuat 54 sk „tunga missbrukare“ i Köpenhamn om deras dryckesvanor, om utvecklingen av alkoholproblem, om deras syn på behandling och omsorg osv. När man ser på dessa personers livshistorier om alkohol kan man faktiskt konstatera att logiken i dem (strukturen, orsakssambanden, förklaringsmodellerna) är stöpta efter ett antal alternativa grundmodeller, som bl.a. reflekterar ideologin på de behandlings- och omsorgsinstitutioner missbrukarna har varit i kontakt med. Personer som har varit involverade i olika typer av psykosociala behandlingsformer t.ex. tenderar att förklara sina alkoholproblem genom hänvisning till en olycklig barndom, psykisk skröplighet, instängda aggressioner, dåliga kommunikationsmönster osv – en mycket psykologisk retorik alltså. Personer som har varit involverade i AA eller sk Minnesota-behandling däremot svänger upp och ned på orsakssambanden i sin livshistoria. De betraktar alkoholen som orsaken till de sociala och psykiska problemen. Problemet ligger i flaskan, inte i mannen, menar de. Och mycket riktigt: En grundidé i all AA-inspirerad behandling är just detta, att få klienten att förstå att han inte dricker för att han har en miserabel livshistoria, men att han har en miserabel livshistoria för att han dricker. Ju mera jag har läst mig in på dessa alkoholisters livshistorier och ju mera jag har sett på deras problemförståelse och kontakter med systemet, desto mera har jag kommit att tänka så här. Presentera din alkoholrelaterade livshistoria för mig, dina förklaringsmodeller, din förståelse av fenomenet alkoholism, och jag kan säga dig (eller åtminstone komma med ett kvalificerat bud på) vilken del av behandlings- och omsorgssystemet du har varit i kontakt med. Systemet, i detta

fall behandlings- och omsorgssystemet, har alltså satt sina tydliga spår i dessa klienters självförståelse, i deras problemuppfattning – i hela deras livshistoria.

Systemet skapar alltså klienten i den meningen att organisationen, institutionen eller projektet har en viss doxa, ett system av föreställningar och normer om vad det vill säga att tillhöra en viss klientkategori (t.ex. långtidsarbetslös eller alkoholist) och vad man skall göra för att lösa problemen. Det är inte alltid klienterna känner denna doxa – och det är kanske inte så märkligt då den ofta är outtalad också i personalgruppen. Klienterna kan emellertid inte i längden hålla fast vid en avvikande uppfattning av sina problem och sin problemlösning. Klienterna i det av Mik-Meyer beskrivna aktiveringsprojektet får lov att anpassa sig till de professionella uppfattningarna om vad långtidsarbetslöshet beror på och vad aktivering handlar om. Klienterna i alkoholbehandling får lov att omskriva sin livshistoria så att den passar ihop med institutionens *explicita och implicita* människosyn och behandlingsideologi. Klientrollen är – i motsättning till brukar- och konsumentrollen – förbunden med ett enda handlingsalternativ, och det är anpassning, skriver Tapio Salonen (1998) som jag tidigare citerade. Anpassning till den doxa som råder i behandlingssystemet, omsorgssystemet, aktiveringssystemet – är det inte i sista hand det som all „resocialisering“ och „reintegration“ går ut på? Ett lyckat behandlingsresultat är kanske just detta: att klienten har anpassat sig till institutionens doxa? Och ett misslyckat resultat handlar väl då om det motsatta: att klienten inte kan eller vill anpassa sig eller att han inte har förstått vad denna doxa går ut på, då den ofta är outtalad.

Det jag efterlyser här är ett synliggörande av doxa, ett synliggörande av de föreställningar, ideologier och värderin-

gar som gömmer sig bakom rutinerna och standardlösningarna. Många olika forskningsprojekt på det sociala arbetets område visar att arbetet ofta utförs utan klart formulerade målsättningar, utan klara problemdefinitioner, utan klara beskrivningar av de åtgärder som skall vidtas. Vi är många som i våra forskningsprojekt har blivit överraskade över den oklarhet – oklarhet över både mål och medel – som tycks råda i det sociala arbetet. Vi tänker kanske: hur skall klienterna kunna förhålla sig till detta, då det är så oklart? Eller: hur kan samhället satsa pengar på institutioner, projekt, verksamhetsformer som är så diffusa och vars resultat är fullkomligt odokumenterade? Oklarheten i det sociala arbetet har fått vissa forskare att konkludera att socialarbetarna inte har några arbetsmetoder, verksamhetsmålsättningar eller problemdefinitioner. Naturligvis har de det, vill jag hävda, det handlar bara om – och det är faktiskt i allra högsta grad påkrävt – att utforska och synliggöra dem.

Hjälpens janusansikte

Socialarbetarnas samhällsfunktion uppfattas allmänt som varande den „att hjälpa andra människor” och så uppfattar de också själva i mycket hög grad sitt arbete. Om man går igenom den historiska och moderna litteraturen om socialt arbete för att finna ett svar på frågan vad denna diffusa samhällsverksamhet egentligen handlar om, så utkristalliserar sig verbet „hjälpa” som en sorts minsta gemensam nämnare.

Socialt arbete har alltid varit en form av „hjälp”, snarare än „service” – liksom mottagarna av hjälpen som sagt alltid har varit, och fortfarande är, klienter snarare än brukare eller konsumenter. Fenomenet hjälp är ju omedelbart ett positivt begrepp men jag skall här argumentera för att det kan vara problematiskt i förbindelse med socialt arbete.

Enligt Bourdieu (1982) är en hjälprelation – en relation mellan en givare och en mottagare – alltid förbunden med *symbolisk makt*. Med begreppet symbolisk makt avser Bourdieu makt som inte anerkänns som makt, makt som ligger dold i välvilja, hjälp och uppfostran. Att hjälpa en annan person är att placera denna person i en beroenderelation till en själv, säger Bourdieu. Hjälp är, liksom en gåva, ett budskap som inte bara kan bli hängande i luften, obesvarat eller opåaktat. En gåva i normal mänsklig interaktion kräver en gengåva, eller åtminstone tacksamhet. Gåvrelationen mellan socialarbetare och klient, relationen mellan den som hjälper och den som blir hjälpt är per definition en assymetrisk relation. Det är systemet som hjälper klienten och inte klienten som hjälper systemet, föreställer man sig åtminstone.

Undersökningar av gåvoutväxling och hjälpande visar samstämmigt att givarrollen är både enklare att hantera och mera attraktiv än mottagarrollen. Givaren/hjälparen har så säga alla trumfkort på hand, han är den som är bemyndigad att handla, den som har beslutsrätten (om att hjälpa eller inte hjälpa, om att ge en speciell form av hjälp och inte en annan), han är den som framstår som oegennyttig och generös, trots att han kanske bara administrerar en service som klienten har rätt till. Mottagarens/klientens roll är alltid mera ambivalent: den hjälp/gåva han faktiskt får är kanske inte den han mest av allt hade önskat sig, han vet att han måste visa en eller annan form av tacksamhet trots att hela interaktionen placerar honom i en underordnad position. „Han kunde åtminstone säga tack” tänker vi om folk som inte lever upp till det som förväntas av dem i mottagarrollen. Men faktiskt är det så att otacksamma mottagare av hjälp ytterligare bekräftar hjälparens generositet. Vi fick ingenting i gengäld och ändå

hjälp te vi en medmänniska, finns det något klarare bevis på vår moraliska överlägsenhet? „Efter allt det som vi har gjort för dig – hur kan du uppföra dig som du gör” – är ett välkänt uttryck som föräldrar kan använda om sina otacksamma barn.

„Generosity is possessive” säger Bourdieu (2000: 55) och det samma kan vi kanske säga om den hjälpverksamhet som utövas i socialt arbete. I Helmuth Berkings (2000) beskrivning är givandet av gåvor och hjälp en modus operandi för social differentiering; en hjälp som inte är ömsesidig etablerar och upprätthåller positioner av underlägsenhet och överlägsenhet. Socialt arbete, som vi ofta betraktar som något som avhjälpes social ojämlikhet, är alltså också en verksamhet som bekräftar social ojämlikhet. Genom att mottagaren blir definierad som en som behöver och får *hjälp* – och inte som en rättmätig mottagare av *service* – fasthålls han i en symboliskt underordnad position.

Den symboliska makten – den makt som ligger i hjälp – och gåvorelationen – är, enligt Bourdieu, en osynlig makt; det är alltså frågan om makt som inte definieras som makt. I den professionella självförståelsen hos många socialarbetare är makten också typiskt icke-erkänd. I litteraturen om socialt arbete diskuterar man hellre socialarbetarnas maktlöshet än deras makt. „Om vi bara hade mer makt så kunde vi hjälpa våra klienter ännu bättre...”, säger socialarbetarna, som alltså ofta föreställer sig att de „står på klientens sida mot systemet”. „Vi vill ju våra klienters bästa, vi vill hjälpa dem till självhjälp, stödja dem i att fatta de riktiga besluten och därmed få löst deras problem”.

Att socialarbetarna faktiskt har makt över sina klienter har vi försökt visa i en antologi som är under utgivning (Järvinen, Larsen & Mortensen 2002). I antolo-

gin analyserar vi maktens „tusmörkerzone” i klient-system mötet, den makt som är sammanvävd med hjälp och välvillighet. Vi ser på den symboliska makt som ligger i skönsmässiga beslut. Vi analyserar beslut som träffas utifrån de bästa intentioner. Vi beskriver maktförhållanden som inte vilar på lagar och förordningar och som därför inte heller kan överklagas, trots att de ofta kan ha vittgående konsekvenser för klienterna.

Hjälp-relationen i socialt arbete är komplex av många orsaker. Den är besvärlig att hantera eftersom den genom historien har uppstått och utvecklats som en blandning av hjälp, kontroll, behandling och uppfostran. Mötet mellan klient och system har aldrig varit en ren hjälprelation, där givaren gör mottagaren en tjänst och belönas, antingen med mottagarens tacksamhet eller med hans otacksamhet. Hjälpen är ofta ett försök att komma åt en önskad livssituation genom åtgärder som går ut på att bota klienten, kontrollera klienten, förändra klienten, lära honom ett mera önskvärt beteende. Hjälp-relationen i socialt arbete har aldrig varit obetingad; den har alltid ställt specifika krav till mottagaren. Distinktionen mellan „värdigt trängende” och „uvärdigt trängende” är välbeskriven i socialpolitikens historia. Min poäng här är dock att denna distinktion inte bara är något som hör en förfluten tid till. Det sociala arbetet bygger fortfarande på ett nätverk av moraliska distinktioner mellan „värdiga och ovärdiga klienter”, „klienter som kan hjälpas” och „lätta fall” och „hopplösa fall”. „Tungsager” är en kategori av klienter som beskrivs i många olika undersökningar i dagens Danmark: det är klienter som man inte längre tror att man kan behandla, kontrollera eller resocialisera. Att det inte alltid är så lätt att vara en „tungsak” har jag beskrivit i min under-

sökning *Det dårlige selskab* (Järvinen 1998). „Det dårlige selskab” – det är dem som man inte längre vill satsa resurser på, personer som gång på gång har bevisat att de är ovärdiga hjälpmottagare. Trots att det sociala arbetets resurser i princip är till för alla som har behov av det, så vilar det faktiskt en stor bevisbörda på klienterna i många institutionella sammanhang. Jag skall åter illustrera detta genom ett empiriskt exempel.

Det är inte ett dansk exempel jag har valt och jag skall inte heller genomgå Lipskys välkända undersökning av sorterings- och „creamingprocesser” i socialt arbete, men i stället nämna en annan klassiker, en av mina personliga favoriter: Jacqueline Wiseman’s *Stations of the Lost* (1970). Undersökningen handlar om alla de „stationer”, dvs socialkontor, omsorgs- och behandlingsinstitutioner, som socialt marginaliserade människor kan komma i kontakt med. Wiseman konstaterar inledningsvis, nästan som en förbön, att hon inte tvivlar på socialarbetarnas goda intentioner. Socialarbetarna i Wisemans undersökning vill förbättra livsvillkoren och levnadsstandarden för de marginaliserade människor de arbetar med. De menar att deras klienter är i akut behov av hjälp, allesamman – i princip. Wiseman visar emellertid att engagemanget, sympatin och hjälpen i praktiken fördelar sig mycket olika på olika kategorier av socialt utslagna. Hon visar att klienterna hela tiden skall övertyga socialarbetarna om att de faktiskt är värda att satsa resurser på – genom att göra sig förtjänta av hjälpen, reagera korrekt på hjälpen, visa att hjälpen leder till en ändring i deras livssituation. Den värdige hjälpmottagaren skall också gärna ha en livshistoria som hjälparen kan leva sig in i – mannen som blev missbrukare efter att ha mist sin hustru och sitt barn i en bilolycka t.ex. är en av dem som alla socialarbetare vill hjälpa. Man-

nen som började missbruka alkohol för att han tyckte att alkohol smakar gott, honom är det ingen som sympatiserar med. Eller mannen som säger att han blev alkoholist för att hans hustru inte kunde förstå honom, han väcker heller ingen större sympati hos de kvinnliga socialarbetarna (som inte heller kan förstå honom).

Socialarbetarna i Wisemans undersökning förväntade sig tacksamhet från sina klienters sida. Hemlösa klienter skulle gärna säga tack eller på annat sätt visa sin positiva inställning då de fick tilldelat en säng att sova i på institutionen eller om socialarbetarna förmedlade arbetsuppgifter åt dem (att göra rent på hemlöshetsinstitutionen t.ex.). Men klienterna verkade inte vara speciellt tacksamma för att få en säng att sova i, eller för att få hjälpa till i rengöringen på institutionen, något som fick socialarbetarna att beklaga sig över att „missbrukare bara tänker på sig själva”, att „de utnyttjar systemet”, att „de inte tänker på hur mycket vi faktiskt gör för dem”. Klienterna själva förklarade i Wisemans intervjuer att de inte stod i någon tacksamhetsskuld till socialarbetarna. De var ju hemlösa och hade därför rätt att övernatta på dessa institutioner – institutioner som var till för hemlösa människor. Resultatet av dessa möten mellan socialarbetare och klienter var ofta att båda parterna var missnöjda och frustrerade på ett diffust sätt. Klienterna kände sig mindervärdiga och förödmjukade – socialarbetarna upplevde att de gjorde en arbetsinsats till ingen världens nytta, de kända sig utnyttjade. Så långt Wisemans undersökning, men man kan i förlängning av denna fråga sig om inte det mycket omdiskuterade fenomenet „utbrändhet” i socialarbetarprofessionen har något med detta hjälparfenomen, eller hjälpar-syndrom, att göra. Relationen mellan klient och socialarbetare har av tradition

uppfattats som en relation mellan en som ger och en som mottar hjälp och det ställer krav till båda parterna i interaktionen, *moraliska* krav och förväntningar som kan vara mycket vanskliga att leva upp till.

Jag skall kanske här betona att jag här med „hjälparsyndrom” inte menar det samma som Wolfgang Schmidtbauer, som i sin klassiker „Helfen als Beruf” (1983) betraktar professionella hjälpare som neurotiska personer, för vilka detta att hjälpa andra är ett narkotikum som de inte kan få nog av. Jag finner det meningslöst att klassificera den samlade socialarbetarkåren som psykiskt avvikande och betraktar alltså hjälparfenomenet som en sociokulturell konstruktion, inte som ett konglomerat av individuella kvinnliga neuroser.

Kunskap utan begrepp

Detta tredje tema sammanhänger med mina två första teman. Under rubriken „systemet skapar klienten” betonade jag speciellt de klient- och problemkategoriseringar, de ideologier och målsättningar som inte är explicitgjorda – den doxa som strukturerar det sociala arbetet. Likaså under rubriken „hjälpens janusansikte”, där var det också de outtalade och icke-erkända aspekterna – den symboliska makten – som intresserade mig. Vad jag nu mera explicit skall behandla är **dansk tyst kunskapen, kunskap utan begrepp**, den praktiska kunskapen för att använda Bourdieus begrepp. Man har både i socialt arbete och i andra yrkeskategorier med halvlång utbildning (sjuksköterskor, lärare) länge diskuterat ämnet praktisk kunskap, och relationen mellan denna typ av kunskap och teoretisk kunskap. Man behöver bara kasta en blick på litteraturen om de pedagogiska professionernas praxis, sjuksköterskornas praxis och socialarbetarnas praxis idag, för att se att alla dessa tre forsk-

ningsfält domineras av en enda sociologisk teoretiker, nämligen Pierre Bourdieu. Och varför i all världen har Bourdieu blivit så populär bland sjuksköterskor, skol-lärare och socialarbetare? Det är för att han har en praktikteori som kan användas om man vill säga något om relationen mellan praktisk kunskap och teoretisk kunskap.

För en del av alla dessa skribenter har fenomenet praktisk kunskap blivit ett ideal, något som man som socialarbetare eller sjuksköterska är stolt över och gärna vill försvara mot det man uppfattar som en vetenskapliggörelse. Omsorg och socialt arbete är för dessa skribenter närmast en „konst” eller en „mental inställning” som inte nödvändigtvis kan studeras vetenskapligt (se t.ex. Halskov 1996). Att vetenskapliggöra omsorgen och det sociala arbetet är det samma som att förstöra det, säger de. Som situationen är i dag, menar dessa praktiker, har socialarbetaren/sjuksköterskan ett visst rådrum, ett visst handlingsrum – hon kan hjälpa klienten utan att någon kommer in och „disciplinerar” hennes praktiska kunskap. „Jo mere ekspert, jo mere ordlös praksis”, säger dessa praktiker (Kolbæk 1996). Ju mera erfaren och professionell en socialarbetare är på sitt område, säger de, desto mindre täckande är den vetenskapliga logikens beskrivningar av denna persons kunskaper och handlingar. Här hänvisar man gärna till „Sceptra Academica” – symbolen på den akademiska forskningens makt och myndighet – som något man bör försvara sig mot. Sceptra Academica utövar socialt tvång över de professionella hjälparnas praxis; den tvingar ned sina verklighetsdefinitioner över den praktiska kunskapens intuition (t.ex. Kolbæk 1997). Nu kan det kanske undra någon att jag citerar denna argumentation, som jag själv närmast betraktar som bisarr. Men det gör jag för att begreppsparet

„praktisk kunskap” och „teoretisk kunskap” har blivit en av de helt centrala punkterna i diskussionen om hur man skall utveckla forskningen i socialt arbete i Danmark.

Det bör också nämnas att det finns en könsdimension i denna professionskamp. Socialarbetare och sjuksköterskor är ofta kvinnor och det har fått vissa skribenter att postulera att omsorgshabitusen – eller det naturliga behovet „att hjälpa människor i nöd” – skulle vara en specifikt kvinnlig habitus. Sålunda skriver t.ex. omsorgsforskaren/sjuksköterskan Tine Rask Eriksen (1992: 302): Kampen mellan omsorgens praktiker och omsorgens teoretiker är en kamp mellan ett kvinnligt praktiskt mästrande och ett manligt logiskt mästrande, mellan tyst kunskap och instrumentell kunskap, mellan intuitiv kunskap och exakt språklig kunskap, mellan det ostrukturerade och det strukturerade. Och Rask Eriksen är alltså bekymrad för att den praktiska, intuitiva omsorgens know-how blir åtsidosatt av en rationell och målorienterad kunskapslogik.

Som tidigare konstaterat citerar omsorgsforskarna som kämpar mot ett vetenskapliggörande av deras fält ofta Bourdieu. Det är nästan ironiskt. Männe inte Bourdieu skulle vända sig i sin grav om han visste att hans praktiska kunskapsbegrepp togs till intäkt för att ett område inte skall genomlysas av forskning, för att forskare inte skall blanda sig i en samhällssektor och se kritiskt på dess doxa och på den symboliska makt som utövas där. Bourdieu, som om någon talade för en utforskning av alla professionsfält, av alla professionskamper, av alla synliga och osynliga maktformer. Bourdieu som så ofta påtalade de försvarsmekanismer som träder till då ett fält utsätts för kritisk forskning.

Vi kan givetvis – med Bourdieu – tolka omsorgsarbetarnas aversion mot en aka-

demisering av fältet som ett utslag av professionskamp: mellanlånga utbildningar som skall professionaliseras och vetenskapliggöras, en utveckling som kan verka hotfull och ogenomsådlig för praktikerna på fältet.

För egentligen är socialarbetarna ju inte negativt inställda till forskning, de önskar bara att de själva får stå för denna forskning. De är de enda, menar de, som har möjlighet att beskriva den praktiska kunskapen utan att slå ihjäl den med det vetenskapliga tänkandets abstrakta teorier. Jag skall kanske specificera min personliga hållning på denna punkt: Socialarbetare kan gärna bedriva forskning, menar jag, bara de först skaffar sig en forskarutbildning. Det finns ett mycket stort behov av forskning i socialt arbete i Danmark. Det finns gott om plats för forskare med olika typer av bakgrund: psykologi, socialt arbete, sociologi, statskunskap osv. Men det finns också ett stort behov att kvalitetssäkra den forskning som bedrivs på området.

Socialarbetarnas motstånd mot en forskningsmässig kvalificering av deras fält är olycklig av flera orsaker, menar jag.

För det första är den olycklig om man, som jag har gjort igenom hela min mångåriga forskning på detta område, intresserar sig för klienterna och deras perspektiv. Om nu socialarbetarna arbetar med systemet i ryggen, som jag har hävdad i denna föreläsning, om de representerar systemet och inte nödvändigtvis klienten – är det inte då i allra högsta grad påkrävt med en kritisk granskning av hela det område som Donzelot så träffande benämnde „the tutelary complex”? Om systemet skapar klienten i den betydelsen att klienten och hans problem stöps om så de passar in i socialarbetarnas implicita regler och rutiner – är det då inte viktigt att dessa regler och rutiner synliggörs? Om hjälprelationen i det sociala arbetet har det janusansikte

som jag har beskrivit tidigare – är det då inte påkrävt att ifrågasätta denna relation och explicitgöra den praktiska kunskap som hjälpanket bygger på, och kanske äntligen få denna idé om „hjälp“ utskiftad till en idé om „service“. Kunskapen utan begrepp – hur kan den någonsin underkastas en giltighetsvärdering? Kunskapen utan begrepp – hur kan någon klient någonsin förhålla sig till, eller om nödvändigt, försvara sig mot den? Det sociala arbetet som konst, som intuition, som en speciell mental inställning som inte kan fångas in i rationella kategorier – är det något som någon av oss någonsin skulle vilja utsättas för?

För det andra: socialarbetarnas motstånd mot en vetenskapliggörande av deras verksamhet är också olycklig i ljuset av de omvälvningar i den sociala sektorn vi upplever i dessa år. Socialt arbete befinner sig nämligen i en kris, sannolikt den största krisen i det sociala arbetets historia. Detta tema kunde jag egentligen ha hållit hela min föreläsning om men det verkade så dystert att jag bara nämner det här till allra sist. Det sociala arbetet uppbyggdes som bekant med välfärdsstaten och hade sin blomstringstid då välfärdsstaten hade sin blomstringstid. I dag utsätts socialarbetarna för kritik och misstänkliggörande från många olika håll, inte bara från kritiska forskare. Jag har i min förberedelse av detta föredrag stött på flera artiklar och böcker med rubriker som „After social work“, „Farewell to social work“, „Social work's gloomy prospects“ osv (t.ex. Parton 1996). Det sociala arbetet kritiserar i många länder, av politiker, massmedia och befolkning, för att det kostar för mycket, för att metoderna är för oklara, för att resultaten av olika verksamhetsformer är odokumenterade. Det sociala arbetet är hårt pressat genom den våg av utliciteringar och evalueringskrav som strömmat genom den sociala sektorn under de

senaste decennierna. Det sociala arbetet utmanas också av diverse senmoderna ideologiska strömningar: nyliberalismen, betoningen av individualism och egenansvar, motståndet mot paternalism och homogeniserande behandlingsmodeller. Trots att jag personligen inte har någon större sympati för alla dessa senmoderna strömningar är jag enig i *en del* av den kritik som riktas mot den sociala sektorn. Kritiken av paternalismen – bl.a. representerad av ideen att socialarbetarens föreställningar och intressen sammanfaller med klientens föreställningar och intressen. Kritiken av klientgörandet – här ser jag en av de verkligt stora utmaningarna för forskningen i socialt arbete. Vi kan ju hoppas att det senmoderna samhällets medborgare inte i längden kommer att acceptera rollen som „klienter“ (dvs personer utan handlingsalternativ) i mötet med systemet. Intressant nog pekar både de politiska kraven och det teoretiska perspektiv jag har använt mig av i denna föreläsning åt samma håll. Det som efterlyses både i forskningen och på politisk nivå är ett synliggörande av målsättningar och metoder i socialt arbete, en kartläggning (så gott det nu går) av de implicita, intuitiva, ideologiska aspekterna i den samhällssektor vi kallar socialt arbete. Och professionskamp eller ej: den olyckligaste strategin socialarbetarna kan välja är att försöka hålla fast vid status-quo. Om både politiker och forskare och klienter efterlyser en större klarhet och insikt i vad socialt arbete egentligen handlar om så finns det ingen annan möjlighet än att försöka skapa en sådan klarhet.

Noter

1. Følgende ph.d.-stipendiater har anknøytning till Forskerskolens projekt „Mødet mellem klient og system“: Tobias Børner Stax: „En analyse af sagsbehandlerne forståelse af praksis i mødet med socialt udstødte“; Nanna Mik-Meyer: „En analyse af mødet mellem langvarigt ledige og ansatte på to afklaringsinstitutioner“; Kaspar Villadsen: „Forvaltningen af hjemløse. En genealogi over hjemløse som administrationsfelt“; Esben Houborg Pedersen: „Behandlings- og hjælpeindsatsen på gadeplan for stofmisbrugere“; Kathrine Vitus Andersen: „En analyse af mødet mellem kriminelle unge mænd med etnisk minoritetsbaggrund og systemet i et socialpædagogisk SSP-projekt“

Litteratur

- Berking, Helmuth 1999: *Sociology of Giving*. London: Sage.
- Bourdieu, Pierre 1982: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre 2000: *Pascalian Meditations*. Cambridge: Polity Press.
- Donzelot, Jacques 1979: *The Policing of Families. Welfare versus the State*. London: Hutchinson.
- Halskov, Gerd 1996: „Professionalisering og/eller videnskabeliggørelse af sygepleje?“. I: Emmy Brandt Jørgensen (red), *Sundhedsvidenskabelige praktikker*. Århus: Akademisk Forlag, 65-79.
- Järvinen, Margaretha 1998: *Det dårlige selskab. Misbrug, behandling, omsorg*. Holte: SocPol.
- Järvinen, Margaretha: „The Biographical Illusion“. *Qualitative Inquiry* 3.2000, 370-391.
- Järvinen, Margaretha: „Accounting for Trouble: Identity Negotiations in Qualitative Interviews“. *Symbolic Interaction*. 3.2001, 263-284.
- Järvinen, Margaretha, Jørgen Elm Larsen & Nils Mortensen 2002 (red): *Det magtfulde møde mellem klient og system*

(under udgivelse på Akademisk Forlag).

- Kolbæk, Lone 1996: „Social tvang mellem sygeplejersken og lægen?“ I: Emmy Brandt Jørgensen (red), *Sundhedsvidenskabelige praktikker*. Århus: Akademisk Forlag, 97-110.
- Mik-Meyer, Nanna 1999: *Kærlighed og opdragelse i socialaktiveringen*. København: Gyldendal
- Mossberg, Roland 1990: *Distans och närhet. Förutsättningar och möjligheter för det sociala arbetets organisering och disciplinering*. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Parton, Nigel 1996, (ed): *Social Theory, Social Change and Social Work*. London: Routledge.
- Rask Eriksen, Tine 1995: *Omsorg i forandring*. København: Munksgaard.
- Salonen, Tapio 1998: „Klient“. I: Verner Denvall & Tord Jacobson (red), *Var-dagsbegrepp i socialt arbete*. Stockholm: Norstedts, 45-56.
- Schmidbauer, Wolfgang 1983: *Helfen als Beruf*. Hamburg: Rowohlt.
- Wiseman, Jacqueline P 1970: *Stations of the Lost. The Treatment of Skid Row Alcoholics*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Wächter, Ruth: „Utredning“. I: Verner Denvall & Tord Jacobson (red.) *Var-dagsbegrepp i socialt arbete*. Stockholm: Norstedts, 95-114.